

Marijana Horvat

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

mhorvat@ihjj.hr

GLAZBENO NAZIVLJE U HRVATSKIM DOPREPORODNIM RJEČNICIMA¹

U radu se istražuju primjeri glazbenoga nazivlja u dopreporodnim rječnicima s obzirom na njihova jezična obilježja, prije svega s obzirom na fonološka i tvorbena svojstva odabranih potvrda. Također su predmet analize podrijetlo naziva i načini prilagodbe stranih naziva, potvrđenost određenih naziva i njihov status u jeziku pisaca (na temelju usporedbi s pojavnicama koje donosi *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*), višeznačnost riječi općega leksika i prijenos značenja, odnosno terminološka funkcija riječi općega leksika u određenim kontekstima (npr. *udarati u egede*). Istraživanjem su obuhvaćeni ovi rječnici: *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et ungaricae* (1595.) Fausta Vrančića, *Blago jezika slovinskoga* (1649./1651.) Jakova Mikalje, rukopisni rječnik *Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino* (kraj 17. i početak 18. st.) Ivana Tanzlinghera Zanottija, *Dizionario italiano, latino, illirico* (1728.) Ardelija Della Belle, *Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik* (1761.) Blaža Tadijanovića i *Ričoslovník (Vocabolario – Wörterbuch) illiričkoga, italijanskoga i nimačkoga jezika* (1803.) Josipa Voltića te u posebnoj poglavlju rječnik Adama Patačića *Dictionarium Latino-Illyricum et Germanicum* (između 1772. i 1779.).

Ovim se radom nastojalo pridonijeti dosadašnjim spoznajama o razvoju hrvatskoga glazbenog nazivlja, kao i utvrđivanju zaključaka o kontinuitetu hrvatskoga dopreporodnog glazbenog nazivlja.

1. Uvod

Iako postoje radovi o hrvatskome glazbenom nazivlju u starim hrvatskim rječnicima (npr. rad muzikologa akad. Stanislava Tuksara *Hrvatska glazbena terminologija u Blagu jezika slovinskoga (1649–1651) Jakova Mikalje*² 1980. ili njegova

¹ Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2016-06-6619. / This work was fully supported by the Croatian Science Foundation under project IP-2016-06-6619.

² O glazbenom nazivlju u Mikaljinu rječniku pisala je i Darija Gabrić-Bagarić (2011: 1053–1057).

knjiga *Hrvatska glazbena terminologija u razdoblju baroka: nazivlje glazbala i instrumentalne glazbe u tiskanim rječnicima između 1649. i 1742. godine* 1992.), u ovome se radu glazbenomu nazivlju u dopreporodnim rječnicima pristupa s jezikoslovnoga stajališta, i to ponajprije s obzirom na fonološka i tvorbena svojstva odabranih potvrda. Istraživanjem su obuhvaćeni ovi rječnici: *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et ungaricae* (1595.) Fausta Vrančića, *Blago jezika slovinskoga* (1649./1651.) Jakova Mikalje, rukopisni rječnik *Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino* (kraj 17. i početak 18. st.) Ivana Tanzlinghera Zanottija, *Dizionario italiano, latino, illirico* (1728.) Ardelija Della Belle, *Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik* (1761.) Blaža Tadijanovića i *Ričoslovník (Vocabolario – Wörterbuch) illiričkoga, italijanskoga i nimačkoga jezika* (1803.) Josipa Voltića. Razradba teme strukturno je podijeljena na dva dijela, od kojih se analiza glazbenoga nazivlja u navedenim rječnicima, prije svega onima koji dosad nisu bili predmetom ovakva istraživanja (Tanzlingherov, Tadijanovićev, Voltićev), donosi u prvome dijelu, dok se u drugome dijelu daje kratak prikaz leksikografske obrade glazbenoga nazivlja u dvama konceptualno ustrojnim rječnicima, posebice u rukopisnom rječniku Adama Patačića (*Dictionarium Latino-Illyricum et Germanicum*, između 1772. i 1779.).

Glazbeno nazivlje u ovome radu obuhvaća nazive glazbala i njihovih dijelova, nazive izvođača i glazbenih oblika te riječi općega leksika koje u određenom kontekstu imaju takav status. Istraživanje se temelji na odabranim primjerima jer cilj nije raščlamba svih glazbenih naziva ni donošenje njihova cjelovitoga popisa iz svakoga pojedinog rječnika.³

2. Raščlamba glazbenoga nazivlja

2.1. Nazivi glazbala

U Vrančićevu rječniku potvrđeni su, primjerice, ovi nazivi glazbala: *bubanj, gusle, mješnica, svirala, trublja*. Repertoar nazivlja prilično je proširen već u *Blagu jezika slovinskoga* Jakova Mikalje (v. Gabrić-Bagarić 2011: 1054). Kako je utvr-

³ Primjeri se donose standardnim hrvatskim slovopisom u vlastitoj transkripciji.

dila Darija Gabrić-Bagarić (2011: 1054), jedan je dio naziva glazbala Mikalja preuzeo iz jezika pisaca i prvi zabilježio u rječničkome materijalu, npr. *cimball*/čimbal, *citara*, *gusli*, *leut*, *nakara*, *organ*, *rog*, *surla*, dok su njegovi hapaksi, primjerice, *uitarica* (mala citara = *ceterina* = *fidicula*, ae) i *klavočimbao* (= *grave cimballo* = *cravicymbalus*, li).

Od grafijski, fonološki i morfološki prilagođene posuđenice *citara* (grč. *kithára*, lat. *cithara*; vrsta lire)⁴ sufikslnim izvođenjem tvoren je deminutiv *uitarica* (< *uitar-* + *-ica*), dok je *klavočimbao* prilagođen talijanski naziv *clavicemabalo*. *Gusli*⁵ i *rog*⁶ narodne su riječi, a ostali su nazivi posuđenice.

Mikalja nijansira značenje paru *gusle/gusli*, što se vidi prema talijanskim i latinskim istovrijednicama: *gusle*, *egede* – tal. *violino*, *rebechina*, lat. *pandura*; *gusli* – tal. *lira*, *etra*, lat. *fides*, *lyra*, *cythara* (v. Gabrić-Bagarić 2011: 1055). „Zbog toga kad se ustvrdi da je već Vrančić zabilježio riječ *gusle*, ali prema latinskom *lyra*, *cithara*, onda se vidi da se on i Mikalja samo djelomično slažu, kao i da je vrlo složen put od poznatoga Vrančićeva naziva *gusle* do distinkcije *gusle/gusli* u Mikalje. Posebno je pitanje bi li se muzikolozi složili da je *pandura* ili *rebechina* upravo ono glazbalo koje označava Mikalja parom *egede*, *gusle*, tj. ‘violina’.” (Gabrić-Bagarić 2011: 1055).

U Tanzlingherovu⁷ i Voltićevu rječniku potvrđen je naziv *gusla*:

Tanzlingher – *gusla* (graf. *Guslà*), tal. strumento, liuto, gravicembalo, trombone, ed altri strumenti musicali, lat. Organum, instrumentum musicum; *gusla* (graf. *Guscla*), tal. ribeba, e ribeca, spezie di lira da suono, lat. Lyra; *gusla* (graf. *Guslà*), tal. chitarra, lat. fides, ium, chelis; *gusla* (graf. *Guslà*), tal. cetera, etra, strumento musicale di corde di filo, e di acciaio, lat. cithara.⁸

⁴ Mikalja: *uitarica* = *cetera* = *cythara*, ae; *lyra*, ae; *fides*, dis.

⁵ Praslavenski je korijen **gōd-* (*gōdsli). U *Malom staroslavensko-hrvatskom rječniku* uz natuknicu *gōsli* donosi se značenje ‘citara’. Tako je i u Miklosičevu *Leksikonu*: *gōsle*, *cithara*. Oblik *gusle* potvrđuje se od 16. st. (v. AR III 508–509).

⁶ Prema *krogъ.

⁷ Rječnik je digitaliziran suradnjom Sveučilišta u Padovi i Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. S hrvatske strane projekt digitalizacije vodila je Nada Vajs Vinja, „koja je u suradnji sa Željkom Jozićem upisala i redigirala hrvatski dio rječnika, a latinski je stupac upisala i redigirala Sanja Perić Gavrančić” (Benacchio, Steenwijk, Jozić, Vajs Vinja 2012: 20). Primjeri se donose u vlastitoj transkripciji na temelju upisa iz digitalne inačice, koja se nalazi na stranici <http://tanzlingher.signum.sns.it>.

⁸ Kako u Tanzlingherovu rječniku grafem <sc> označava foneme /š/ (češće) i /s/ (rjeđe), a za oba se fonema upotrebljava i grafem <s>, teško je pouzdano tvrditi je li autor nastojao grafijom (*guscla*, *gusla*) upozoriti na fonetsku i značenjsku razliku ili je riječ o označavanju istoga fonema različitim grafemima.

Voltić – *gusla*, tal. violino, njem. geige.

Oblik *gusla* upotrebljavao se od 15. do 18. stoljeća, a najstariji poznati zapis po-
tječe iz *Lekcionara Bernardina Splićanina* (1495.) (v. AR III: 508). Vidimo da je
naziv *gusla* u tim rječnicima zastupljen uz različite inojezične nazive, od širega,
općega značenja ‘instrument’ do pojedinih vrsta žičanih glazbala, što upućuje na
nesklad u značenju domaćega i stranih naziva, kao i u samom poimanju instru-
menata, ali i na teškoće pri leksikografskoj obradi.

Tanzlingher, primjerice, uz *gusla* donosi i naziv *tambura* za tal. *cetera* i lat.
cithara. Turcizam *tambura*, glazbeni instrument sličan citari, u pisanim se izvo-
rima pojavljuje od 17. stoljeća, a AR (XVIII: 55) navodi rječničke potvrde iz
Habledića, Vitezovića, Belostenca, Karadžića i Ivekovića. U rječniku Jakova
Mikalje potvrđen je naziv *tambur* s talijanskom istovrijednicom *liuto* i latin-
skom *fides*, koje upućuju na značenje ‘lira, lutnja’.

Nazivi *guslača* i *poudirka* (graf. *Poudirka*) Tanzlingherovi su hapaksi. Naziv
guslača dodan je kao bliskoznačnica nazivu *gusla* za tal. *chitarra* i lat. *fides*,
ium, *chelis*. Naziv *poudirka* nalazi se kao bliskoznačnica hrvatskim nazivima
gusla i *tambura* za spomenute strane istovrijednice *cetera*, *cetra*, *strumento mu-
sicale di corde di filo, e di acciaio* (tal.) i *cithara* (lat.). *Poudirka* se nalazi i u
popisu hrvatskih istovrijednica za tal. *ribeba*, *e ribeca*, *spezie di lira da suono*,
lat. *lyra*. U toj skupini hrvatskih naziva Tanzlingher donosi i tvorenicu *prigud-
nica*, čija je prva pisana potvrda zabilježena u 17. st., a od rječnika imaju je Della
Bellin,⁹ Belostenčev i Stullijev (v. AR XI: 894–895). U tvorbi obaju naziva pre-
poznaje se prefiksarno-sufiksarno izvođenje od glagolskih osnova: *poudirka* je
nastala od osnove glagola *udirati* (*po-* + *-udir-* + *-ka*), a *prigudnica* je izvedena
od glagola *gudjeti* (*pri-* + *-gud-* + *-nica*). Naziv *prigudnica* zabilježen je i u Vol-
tićevu rječniku (*prigudnica*, tal. *arpa*, njem. *Harfe*).¹⁰

Naziv *gudilo* (tal. *liuto*, *leuto*, lat. *testudo*) odglagolna je sufiksalna izvedenica
(*gudilo* < *gudi-* + *-lo*) i Tanzlingherov hapaks u značenju ‘lutnja’.¹¹

Gudalo (*archetto*, *plectrum*) kao naziv dijela glazbala zabilježen je u Tanzlinghe-

⁹ Della Bella: *Arpa, strumento musicale. Psalterium, rij, n. Prigudnica, ce, f. Hvalite njega u prigudnici.*
Alb. Psaltijer, era, m.

Suonar 'arpa. Psallo, is. Udarati u prigudnicu, u psaltijer.

¹⁰ Akademijin rječnik (XI: 528) Voltićev primjer *prigudnica* donosi pod natukicom *pregudnica*.

¹¹ AR (I: 494) za *gudilo* donosi drugo značenje (1. vidi *gudalo*; 2. vidi *gudac*).

rovu rječniku. U AR-u (III: 493) nalazimo da se riječ potvrđuje od 18. stoljeća, a od rječnika naveden je samo Karadžićev.

Pored naziva *bubanj* Tanzlingher tvori hapaks *bubanjica*, inače nepotvrđen u Akademijinu rječniku. Budući da o tome nazivu nemamo dodatnih izvora, teško je pretpostaviti jesu li u Tanzlingherovu rječniku *bubanj* i *bubanjica* istoznačnice, na što upućuju hrvatske istovrijednice pridružene talijanskoj natuknici *timpano*. Naime, uz talijanski *timpano* dolaze hrvatski nazivi *bubanjica*, *talambas*, *bubanj*, *bubnjić* te latinski *tympanum*. Kako je posuđenica (perz.-tur. *tulumbaz*) *talambas* vrsta bubnja, a *bubnjić* je deminutiv od *bubanj*, mali *bubanj*, vidimo da je Tanzlingher inojezičnoj natuknici pridruživao hrvatske nazive bliskoga, ali ipak različitoga značenja, odnosno nazive koji označuju različite predmete i odnose među njima.

Germanizam *orgule* (*die Orgel*; njemački *Orgel* < starovisokonjemački *orgela*, *organa* < latinski *organa*, množina od *organum*: orgulje < grčki *ὄργανον*: glazbalo) potvrđen je u rječniku Blaža Tadijanovića. Najstarije pisane potvrde riječi *orgulje* sežu u 17. stoljeće (Belostenčev rječnik, Vitezovićeva *Kronika*; v. AR IX: 165–166). Tanzlingher u svojem rječniku donosi oblik *orgulj* (tal. *organo*, nema lat.), koji nije zabilježen u Akademijinu rječniku.

2.2. Nazivi izvođača

Nazivi za izvođače nastali su sufiksalsnom tvorbom od imeničnih ili glagolskih osnova, odnosno od imenica koje označavaju instrument (→ onaj koji svira na im.) ili od glagola koji označavaju vršenje radnje (→ onaj koji prez.). Sufiksom *-ar* tvorena je izvedenica *bubnjar*, čije se pisane potvrde prate od 17. stoljeća, ali, prema navodima Akademijina rječnika (I: 70), do 19. stoljeća dolaze samo kao rječničke potvrde (u Mikaljinu, Della Belinu, Belostenčevu, Jambrešićevu, Stullijevu i Karadžićevu rječniku) i u narodnim pjesmama. Mikalja uz natuknicu *bubnjar* daje definiciju ‘koji udara u bubanj’, a kao inojezične istovrijednice donosi *tamburrjero* za talijanski jezik i *tympanista*, *ae*; *tympanistas*; *tympanotriba*, *ae* za latinski. U Della Bellinu je rječniku zabilježena izvedenica *bubanjčica* (s. v. Tamburina, Suonatrice di Tamburo. *Tympaniftria*, *ftrie. f.* Bubágnčica, *ze. f.*) u značenju ‘bubnjarica’, za što autor navodi potvrdu *Meghju*

Djevojcizam Bubágnicizàmi. Alb.¹² U hrvatskome jeziku izvor je vjerojatno Kašićev *Ritual* (1640.) jer su dosad kao najstarije poznate samo potvrde iz Kašićeva *Rituala*¹³ te iz Della Bellina i Stullijeva rječnika (v. AR I: 699).

Posebice ćemo se osvrnuti na Tanzlingherov rukopisni trojezični rječnik, u kojemu su talijanskoj natuknici *tamburino* pridružene hrvatske istovrijednice *bubnjac*, *bubnjaš* i *bubnjar*,¹⁴ od kojih su prve dvije autorovi hapaksi, tvoreni sufiksima *-ac* i *-aš*.¹⁵ Oba su sufiksa uobičajena u tvorbi vršitelja radnje, a upravo je često značenje sufiksa *-aš* ‘onaj koji svira na ili u što’ (v. Babić 2002: 134). Hapaksi su i tvorenice *tamburar* i *poudirak*¹⁶ (tal. *ceteratore*, *sonator di cetera*, lat. *citharista*, *citharoedus*), izvedene sufiksom *-ar* (*tamburar* < *tambur-* + *-ar*; → onaj koji svira na tamburi) i *-ak* (*poudirak* < *poudir-* + *-ak*; → onaj koji svira na poudirku). Istim je inojezičnim nazivima kao hrvatska istovrijednica dodan i naziv *guslar*.¹⁷ Izvedenica *guslar* (< *gusl-* + *-ar*; → onaj koji gudi u gusle)¹⁸ poznata je piscima, a od rječnika potvrđuje se od Mikaljina.

Uz natuknicu *sonatore*, *che sona* donosi hrvatske istovrijednice *guslar*,¹⁹ *dudas/dudaš*,²⁰ *svirac*, *gudjac*, *svirač*, *sopnjac*, *sopac*.²¹ Od 16. stoljeća u pisanim se izvorima pojavljuje izvedenica *gudac* ‘onaj koji gudi’ (v. AR III: 493), što je Vrančićeva prvopotvrđenica, kasnije zabilježena i u Della Bellinu rječniku. Prema prijepisu grafije u digitalnoj inačici rječnika (Gudyaac) Tanzlingherova je tvorenica vjerojatno *gudjac*. Budući da Tanzlingherov grafemsko-fonemski sustav uključuje uporabu grafema <s> za foneme /s/ i /š/, teško je utvrditi označuje li zapis *dudas* naziv *dudas* ili *dudaš*.²² Podrijetlo naziva moguće je tumačiti posuđenicom iz mađarskoga jezika (od mađarskoga *dudas* s istim značenjem),

¹² Prema izvorima koje Della Bella donosi u svojem rječniku kratica Alb. odnosi se na *Officio della Madonna dell' Arcidiacono Alberti*.

¹³ Pritekoše poglavice slučeni: sa spivateljimi, meju divojčicami bubanjčicami (Kašić 1993: 377, pretisak).

¹⁴ Latinske su istovrijednice *tympanotriba*, *tympanista*.

¹⁵ Akademijin rječnik ne sadržava natuknice *bubnjac* i *bubnjaš*, a uz natuknicu *bubnjar* ne donosi potvrdu iz Tanzlingherova rječnika.

¹⁶ Graf. Poudirak.

¹⁷ Graf. Guslaar.

¹⁸ Riječ se upotrebljava i u širem značenju, tj. za osobu koja svira bilo koji žičani instrument (AR III: 508).

¹⁹ Graf. Guslaar.

²⁰ Graf. Dudaas.

²¹ Lat. *fidicen*, *lyristes*.

²² Čovjek koji svira u dudu (gadlje), i to prema AR-u II: 853 samo u Belostenčevu i Jambrešićevu rječniku te u govorima ugarskih Hrvata, a u AR XVII: 310 pod natuknicom *svirac* donosi se potvrda i iz Vitezovičeva rječnika.

ali i odimeničnim izvođenjem sufiksom *-aš* od osnove *dud-* (dudaš → koji svira dudu). Osnova *dud-* može biti prema mađarskomu (*duda*) ili prema turskomu (*düdüik*), no vjerojatnije je da je riječ praslavenska²³ („*svjedoči nam ne samo stslav., rus., češ., pol. duda, gadle nego i lit. duda s istijem značenjem*” AR II: 852). Izvedenica *svirac* dolazi od 14. stoljeća (AR XVII: 310), zabilježena je i u Vrančićevu rječniku. Tvorenica *svirač* također je zabilježena sa starijim potvrđama, od kojih je Mikaljina prva rječnička.

Sopac je riječ poznata narodnim govorima oko Novoga Vinodola, Bakra, Grižana, a potvrđena je i u Kanavelića (v. AR XV: 916–9). Tvorenica *sopnjac* Tanzlingherov je hapaks.

Na temelju navedenoga možemo reći da je Tanzlingher u tvorbi novotvorenicama primjenjivao postojeći model s tipičnim sufiksima, što je zapravo uobičajeni način tvorbe novih riječi. Budući da je talijanskoj natuknici *sonatore* pridruživao i hrvatske istovrijednice užega značenja (uz *svirac* i *svirač* donosi *guslar, dudas/dudaš, gudjac, sopnjac, sopac*), proizlazi da je dio pripadajućih hrvatskih istovrijednica zapravo hiponim talijanskoj natuknici koja je hiperonim te da je odnos hiperonima i hiponima prisutan i unutar samih hrvatskih istovrijednica.

Prema njemačkomu *Orgel* u hrvatskom jeziku dolaze *orgule/orgulje* i njezine izvedenice, poput *orgulaš*, koja je tvorena od imenične osnove sufiksom *-aš*. Sufiksorna izvedenica *orgulaš* Tadijanovićeve je prvopotvrđenica. Akademijin rječnik (IX: 165) navodi da se tvorenica *orguljaš* nalazi samo u Šulekovu rječniku, a vidimo da je zabilježena u Tadijanovića stotinu godina ranije.

Odglagolna sufiksorna izvedenica *udaralac* potvrđena je u Della Bellinu rječniku kao naziv za osobu ‘koja udara u kakav glazbeni instrument, odnosno koja svira na nekom instrumentu’ (s. v. *Sonatore quel che suona. Psaltes, ta. m. Guslar, ra, m. propriamente sonator del Monocordo. Udaralac, udaraoca. m. Sonator di Cembalo, Chitarra, e simili.*). To je ujedno i Della Bellina prvopotvrđenica u navedenom značenju.²⁴ Budući da se glagol *udarati* upotrebljavao i u značenju ‘svirati’, iskorišten je u tvorbi naziva za izvođača.

²³ Na temelju čega proizlazi zaključak da je *dudas* u mađarskome zapravo slavenska posuđenica.

²⁴ Za značenja i potvrde v. AR XIX: 197.

2.3. Načini izvođenja i glazbene vrste

U ovoj bismo skupini izdvojili npr. Mikaljine sintagme *udarati u citaru* (*sonar di cetra*; *canere fidibus*), *udarati u egede* (*sonare di rebechina*; *pandurizo*), *udarati u gusle* (*sonar di lira*; *fidibus canere*), *učiti se udarati u gusle* (*imparar di lira*; *discere fidibus*), *učiti udarati u gusle* (*insegnar di lira*; *docere fidibus*), u kojima glagol *udarati* kao riječ općega leksika ima funkciju naziva i znači ‘svirati’ (Tuksar 1992: 20–26, Gabrić-Bagarić 2011: 1053). Takvih potvrda ima i u Della Bellinu rječniku, primjerice *udarati na odstup* (s. v. *Sonar a raccolta. Receptui canere. Zatrubiti na odstup, quando si sona con la trombetta. Udarati na odstup, col tamburo.*), *udarati, udaram, rao sam u žice* (s. v. *Sonar alcun istromento, come cembalo, chitarra, e simili. Psallo, lis. Udarati, udaram, rao sam u žice &c.*).

Glagol *tamburati*, nastao odimeničnom sufiksacijom, u pisanim se izvorima potvrđuje od 17. stoljeća (v. AR XVIII: 55), a od analiziranih rječnika zabilježen je samo u Tanzlingherovu rukopisnom rječniku (tal. *ceterare, e cetrare, suonar la cetra*; hrv. *guslati, poudirkati, tamburati*; lat. *citharizare, citharam pulsare*). Uz navedenu se izvedenicu pojavljuje i glagol *guslati*, također tvoren odimeničnom sufiksacijom, za koji postoje pisane potvrde od 17. st. (od rječnika u Belostenčevu, Voltićevu, Stullijevu, Karadžićevu) i koji se rabi u značenju širem od značenja ‘gudjeti u gusle’ (AR III: 508). Odimeničnom sufiksacijom nastali su i Tanzlingherovi hapaksi *poudirkati, tambalasati* (tal. *toccar tamburo*, lat. *tympanum quater, tundera*), *trubljačiti* (tal. *trombare, sonar la tromba*, lat. *canere tuba, buccinare*) i *trubljakati* (tal. *trombare, sonar la tromba*, lat. *canere tuba, buccinare*). Hapaks je i *guslarnja*, u širem značenju ‘zvuk, zvučanje’ (tal. *sonata, il sonare, ma con lunghezza determinata di tempo*, lat. *sonitus*) i u značenju ‘glazbeni oblik’ (tal. *stampita, sonata, e canzone accompagnata col suono*,²⁵ lat. *carmen, sonitus*). Do obaju značenja dolazi se na temelju inojezičnih istovrijednica.

Sraslice *skladnopivati* i *skladnopjeti* prema dosadašnjim su spoznajama zabilježene samo kao rječničke potvrde (u Della Bellinu, Voltićevu²⁶ i Stulijevu rječ-

²⁵ Značenje talijanske istovrijednice *stampita* jest ‘glazbeni oblik, iznimno ritmičan, čak može biti bez riječi, odnosno teksta, iz stare Provanse, sazdan od malih tema koje se izmjenjuju sa stalnim refrenom’ (v. <http://www.treccani.it/vocabolario/dizionario/>, pristupljeno 22. svibnja 2018.).

²⁶ *Składnopivati* (tal. *intonare, cantare in accordo*, njem. *anstimmen*), *składnopjeti* (tal. *intonare, cantare in accordo*, njem. *anstimmen*).

niku; v. AR XV: 237), dok se sraslica *složnoglasje* u značenju ‘sklad glasova, harmonija’ osim u rječnicima (Della Bellin, Belostenčev, Voltićev,²⁷ Stullijev) potvrđuje i u Vitezovićevoj *Kronici* (1696.). Sraslica *skladnoglasiti* (tal. *armonizzare*, njem. übereinstimmen) Voltićev je hapaks (v. AR XV: 236).

Od tvorenica nastalih slaganjem spomenut ćemo imenicu *vladopjenje* u značenju ‘dirigiranje, takt’, potvrđenu samo u Della Belle i Voltića²⁸ (v. AR XXI: 165), te glagol *rogotrubiti* s imeničnom sastavnicom u prvome dijelu, spojnikom *o* u drugome i glagolskom sastavnicom u trećem dijelu. Glagol *rogotrubiti* u ovome se korpusu potvrđuje samo u Voltićevu rječniku (tal. *cornare*, njem. das Horn Blasen), ali je inače zabilježen u Stullijevu *Leksikonu* iz 1801. i *Rječosložju* iz 1806. Pretpostavljamo da je riječ o prevedenici prema lat. *Cornu sonare*,²⁹ ali nije isključeno ni to da je riječ tvorena prema već postojećim modelima sa sastavnicom *rog-* u prvome dijelu i glagolskom osnovom kao sastavnicom u trećem dijelu (v. Horvat i Ramadanović 2012: 150).

3. Osvrt na glazbeno nazivlje u konceptualno ustrojenim rječnicima

U dvama analiziranim rječnicima natuknice su strukturirane konceptualno. Jedan je od njih sastavni dio jezičnoga priručnika *Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik* (1761.) Blaža Tadijanovića, koji se konceptijski sastoji od nekoliko zasebnih poglavlja, a najopsežniji dio pripada dvojezičnomu rječniku. Natuknice se ne navode abecednim redom nego konceptualno, prema pojmovnim grozdovima ili leksičkim gnijezdima.³⁰ Nazivlje koje bismo u njegovu rječniku mogli odrediti kao glazbeno vrlo je oskudno, a nalazimo ga u pojmovnome grozdu naslovljenomu *Od crkve*.

²⁷ *Složnoglasje* (tal. *sinfonia*, njem. *Symphonie*).

²⁸ *Vladopjenje* (tal. *battuta musicale*, njem. *Tacht*).

²⁹ V. Stullijev *Leksikon* 1801., A–L: 324.

³⁰ Takav je leksikografski postupak zabilježen u onodobnim rječnicima drugih europskih naroda, a u starijoj se hrvatskoj leksikografiji pojavljuje i prije Tadijanovićeve djela (npr. u rječniku dodanom latinskoj gramatici protumačenju hrvatskim jezikom Tome Babića 1712., 1745.² i Lovre Šitovića Ljubušaka 1713., 1742.²) (Horvat i Ramadanović 2012: 224).

Isповidnik,	der Beichtvatter.
Kalugjer,	der Mönch.
Kalugjericza, illi	die Nonne.
Duhvna	

OD CZERQUE.

Czerqva,	die Kirche.
Oltar,	der Altar.
Kappellicza,	die Capelle.
Orgulle,	die Orgel.
Orgulasch,	der Organist.
Zvonno,	die Glocke.
Zvonce,	das Glöcklein.
Pridikalnicza,	die Canzel.
Isповidalnicza,	der Beichtstuhl.
Grebb,	das Grab.
Pratnya,	die Leiche.
zastava,	die Fahne.
Sveta vodda,	das Beywasser.

No-

Blaž Tadijanović, *Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik*

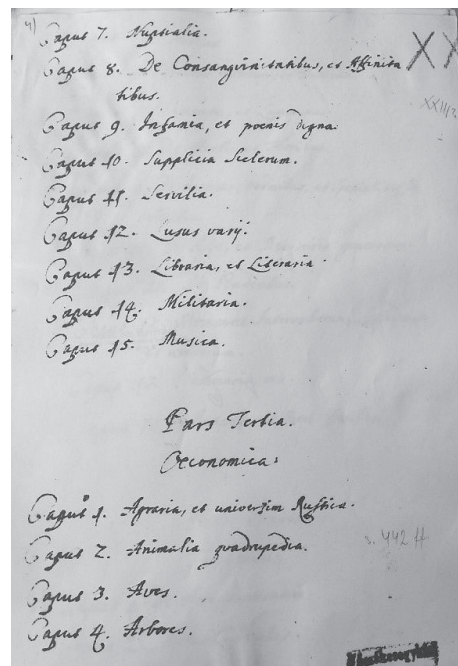
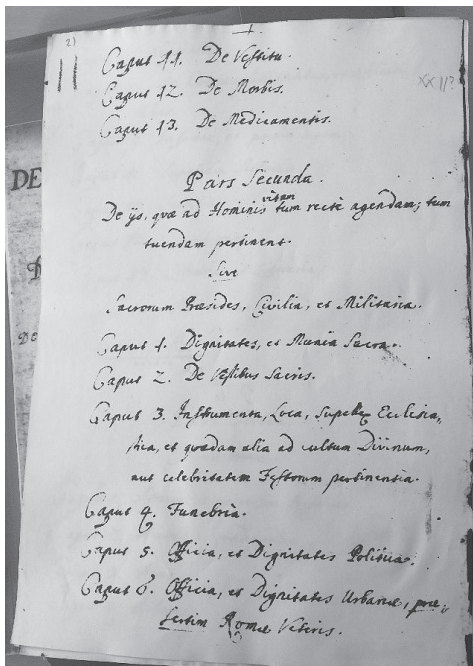
Riječ je o već spomenutim germanizmima *orgule* (die Orgel) i *orgulaš* (der Organist) te *zvono* (die Glocke) i *zvonce* (das Glöcklein). Njihovo smještanje u pojmovni grozd s hiperonimom *crkva* upućuje na to da su se, uvjetovani mjestom uporabe, vezivali uz religijski pojam. Glazbenom bi nazivlju pripadali primjeri *slušanje* (das Gehör) i *glas* (die Stimme) iz pojmovnoga grozda *Od oblasti čovičjih te pivati* (Singen), *igrati* (Tanzen) i *svirati* (Spielen) iz pojmovnoga grozda *Od zabave*.

Konceptualni pristup potvrđen je i u opsežnu³¹ rukopisnom trojezičniku Adama Patačića *Dictionarium latino-illyricum et germanicum* (*Rječnik latinsko-hrvatski i njemački*), koji je nastao između 1772. i 1779. godine. Rječnik je konceptualno ustrojen od četiriju glavnih dijelova: prvi dio donosi opće podatke o

³¹ Knjiga ima ukupno 1146 rukom pisanih stranica, od kojih tekst rječnika zaprima 1054 stranice, a s dodatkom 1080 stranica (Jonke 1949: 20).

izvanjezičnoj zbilji (*de Deo Spiritibus, Coelo, Elementi set Homine*), drugi dio obuhvaća političke i vojne dužnosti, književnost, glazbu, umjetnost (*De iis, quae ad Hominis vitam tum recte agendam, tum tuendam pertinent: sive Sacrorum Praesides, Civilia et Militaria*), treći se dio odnosi na gospodarstvo (*Oeconomica*), a četvrti na tehničke znanosti (*Technica*).

Svaka se cjelina dijeli na poglavlja, a poneka se dalje granaju na paragrafe. Petnaesto poglavlje drugoga dijela, koje obaseže dvadesetak stranica (394–415), odnosi se na leksičko gnijezdo posvećeno glazbi.³²

Adam Patačić, *Dictionarium latino-illyricum et germanicum*

Poglavlje je tematski podijeljeno u sedam skupina. Donosimo popis odabranih hrvatskih istovrijednica po skupinama s pripadajućim latinskim natuknicama u zagradama:

1. De sono quadam generalia – zvon, žvenk vel zvek (*sonus*), glas razložni ali različni (~ *articulosa*), glas nerazložni (~ *confusa*), glas udilni ali prosti (~ *con-*

³² Ovom prigodom nije nam namjera istražiti cjeloviti Patačićev rječnik, kao ni analizirati glazbeno nazivlje u njemu. Cilj nam je predstaviti poglavlje naslovljeno *Musica*.

tinua), glas razdelen (~ *divisa*), glas spleten aliti zmešan iz obadvojega prvo imenovanoga (~ *mixta*), glas ili spevanje samim grlom človečanskim (~ *assa*), ljublen glas (~ *vinula*); govor, govorenje, razgovor, razgovarjanje (*sermo*), govorenje pretrgnjeno ali presečeno (~ *medius*), govorenje prosto ili nezvezano stanovitim brojem vremen koja se u vsaki reči nahađaju (~ *solutus*), govorenje u pesam složeno, govorenje zvezano (~ *ligatus*)

2. *Soni varii* – blek, blejanje, beketanje (*balatus*); revanje, glas elefantov (*barritus*); bronjenje, (*bombilatio*); krič, kričanje, vika, vikanje, vriska, vriskanje, vapienje (*clamor*); žvenk vel zvok, zvenčanje (*clangor*); praskanje vel praščanje, škrobotanje, škrobot (*cresitus*); jaukanje, jauk (*ejulatus*); lisičje lajanje (*pannitus*) čvrgutanje ptičje, žamorenje vel čimborenje malih ptic (*parritus*); revanje, glas oslov (*ruditus*)

3. *De musica, quadam generalia vocabula* – skladnopojnost, skladnopojenje vel skladnopopevanje (*musica*), skladnopojnost samim glasom i jezikom človečanskim (~ *harmonica*); skladnopojnost polak stanovite vremena mere (*melos*); glas srednj (*vox media*), popevanje samo jedinoga grla ili kada jedan samo popeva (*sicinium*), kada dva skupa popevaju (*bicinium*), treh skupa popevaju (*tricinium*)

4. *Musica instrumenta spiritu sonora* – svirale duge i teške k puhanju (*bombyces*); rog (ter k tomu volovski) (*buscina*); svirala, surla, sviroka, piščal (*fistula*); orgule (*organum pneumaticum*), meh orgulski ali škrinja vu koju iz mehov sapa ide, razdeliva se cevam (*organi arca ventusa*), ključi bočni ili od bokov kojemi se odpiraju ali zapiraju orgule (*regule pleuritides*); surla debeloglasna (*tibia vasca*), dude, diple, cevi ali sviroka za dude (~ *utriculares*); trombenta, trublja (*tuba*), trombenta bojna ali tabor (~ *proeliaris*)

5. *Musica instrumenta chordis sonora* – leut debeloglasni (*barbiton*); od nutra igrati ili levom rukom strunje na guslah ali leutu prebirati (*canere intus*); citara vel citra vel kitara, leut (*cithara*)

6. *Musicorum instrumentorum chordis vocalium partes* – isto truplo glasečje guslih, tambure, leuta (*chelys*); strunja, iz čreva ovčjega ali iz svile; žica, iz meda, železa, srebra (*fides*); lučec, lučić, luk gusleni (trzijan za leut, citaru, tamburu) (*plectrum*)

7. *Musica instrumenta pulsus sonora* – zvon, zvončec (*campana*); škrebetalka, ke, koje su negda bile i sada jesu vnogovrstne (*klopotec*) (*crotalum*); buben (*tympanum*).

Patačićevo poglavlje naslovljeno *Musica* obuhvaća šire područje zvukova i zvučanja od onoga što bi ulazilo u glazbeno nazivlje. Također je zamjetno da, primjerice, ne sadržava nazive za izvođače.

Natuknica *musica* s pripadajućim hrvatskim i njemačkim istovrijednicama nalazi se u trećoj skupini: *Musica*, a, f. – *skladnopoynost, osti, f., skladnopojenje* vel *skladnopojevanje, nja, n.* – *Music*. Uz nju se vežu kolokacije ~ *harmonica*, ~ *organica*, ~ *symphonia*. Kolokacije se u rječniku donose okomitim poretkom, tj. nižu se jedna za drugom nakon natuknice. Natuknička se riječ ne ponavlja, nego se na nju upućuje oznakom (- -).

Latinskoj natuknici može biti dodano više istoznačnih ili bliskoznačnih hrvatskih istorvrijednica (npr. *sonus* – *zvon, žvenk* vel *zvek*). Hrvatske istorvrijednice obično sadržavaju gramatičke odrednice (npr. *sonus*, i, m. – *zvon, na, m. žvenk* vel *zvek, ka m.*) i definiciju značenja (npr. ~ *continua*, e – *glas udilni ali prosti, kojem človek vsakdanje govori ali čteje takova koja nisu z rečmi na stanoviti vremena broj merjenemi zvezana*). Katkad se uz latinsku natuknicu ne donose hrvatske istorvrijednice nego samo definicije značenja (npr. *Modi, orum, m. pl. stanovita mera skladnopojevanja koja stoji ni samo u kotah velikih, srednjih, malih, drobnenih nego takaj u broju kot na jedan mah ruke: vu odehnenju, u glasa podignenju, poniženju etc. (kota pako čim već prekriškov ima, tim je manja ili drobneja*).

Hrvatski jezik zastupljen u Patačićevu trojezičniku kajkavski je književni jezik, a sadržava i nešto štokavskih riječi. Iscrpnu raščlambu toga rječnika objavio je Ljudevit Jonke, koji ističe da osim što se u njemu „krije priličan broj rječnički nefiksiranih riječi” (Jonke 1949: 78), osobita vrijednost proistječe i iz njegova u određenom smislu enciklopedijskoga karaktera (v. Jonke 1949: 20). Sam Adam Patačić precizirao je svrhu svojega rječnika, namijenivši ga „kao priručnik i podsjetnik odrasloj školskoj mladeži, koja se sprema na visokoškolske nauke” (Jonke 1949: 26).

4. Zaključak

Ovim se radom nastojalo pridonijeti spoznajama o glazbenom nazivlju u dopreporodnoj leksikografiji, pogotovo s obzirom na u tu svrhu još neistražene

rječnike, jer se pokazuje da je analiza leksika i naziva pojedinih autora nužna za usustavljivanje spoznaja o povijesnome glazbenom nazivlju. Rezultati dobiveni ovakvim istraživanjima korigiraju postojeći fond glazbenoga nazivlja i datacije s obzirom na to gdje je i kad naziv prvi put potvrđen, rasvjetljavaju načine tvorbe odnosno nastanka naziva te njihova značenja. Osim prilagođavanjem stranih riječi (što je područje koje pripada leksikologiji i dodirnomu jezikoslovlju, a ne tvorbi riječi u užem smislu i unutarjezičnoj tvorbi) velik broj analiziranih hrvatskih naziva nastao je primjenom postojećega tvorbenog modela u stvaranju novotvorenica. Leksikografski hapaksi i prvopotvrđenice općenito, koji su zastupljeni u svim rječnicima, bili su uobičajeni, katkad i nužni rječotvorni prinosi u predstandardizacijskoj fazi hrvatskoga jezika kad je stranu riječ u višejezičniku trebalo zamijeniti domaćom. Tvorbeni zahvati i inovacije promatraju se stoga kao popunjavanje leksičkoga fonda u onim kategorijama u kojima je nedostajalo hrvatskih riječi ili koje su bile nedovoljno uređene i ujednačene, kao što je bilo područje stručnoga nazivlja u predstandardizacijskoj fazi. Ujedno su pokazatelji inventivnosti svojih autora i kontinuirane skrbi oko izgradnje hrvatskoga nazivlja, neovisno o tome što mnogi od predloženih naziva nisu zaživjeli ni postali dijelom općeprihvaćenoga leksika.

Na kraju možemo reći da spoznaje dobivene povijesnojezičnim istraživanjima svakako pridonose opisu današnjega glazbenog nazivlja, a pitanja i problemi koji se iščitavaju potvrđuju da je za postizanje cjelovitih i pouzdanih zaključaka nužna suradnja jezikoslovaca i muzikologa.

Izvori:

DELLA BELLA, ARDELIO. 1728. *Dizionario italiano, latino, illirico, cui si premettono alcuni avvertimenti per iscrivere, e con facilità maggiore leggere le voci illiriche, scritte con caratteri italiani, ed anche una breve grammatica per apprendere con proprietà la lingua illirica, con in fine l'indice Latino-Italicus*. Presso Cristoforo Zanne. Venecija.

MIKALJA, JAKOV. 2011. *Blago jezika slovionskoga ili slovník u komu izgovaraju se riječi slovinske latinski i dijački*. Pretisak rječnika iz 1649./1651. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

PATAČIĆ, ADAM. *Dictionarium latino-illyricum et germanicum*. Rukopis. Između 1772. i 1779. [čuva se u knjižnici Kaločke nadbiskupije, sign. MS 704; za potrebe ovoga rada koristili smo se preslikama Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje]

TADIJANOVIĆ, BLAŽ. 2012. *Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik*. U: Horvat, Marijana; Ramadanović, Ermina. *Jezikoslovni priručnik Blaža Tadijanovića Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik (1761.)*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

VOLTIĆ, JOSIP. 1803. *Ričoslovník (Vocabolario – Wörterbuch) illiričkoga, italijanskoga i nimačkoga jezika s jednom pridpostavljenom gramatikom illi pismenstvom. Sve ovo sabrano i složeno od Jose Voltiggi Istrijanina. U priteštenici Kurtzbecka*. Beč.

VRANČIĆ, FAUST. 1992. *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae, Apud Nicolaum Morettum*. Pretisak rječnika objavljenoga 1595. u Veneciji. Novi Liber. Zagreb.

<http://tanzlingher.signum.sns.it>. (rukopisni rječnik *Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino* (kraj 17. i početak 18. st.) Ivana Tanzlinghera Zanottija)

Literatura:

BABIĆ, STJEPAN. 2002. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. HAZU – Nakladni zavod Globus. Zagreb.

BENACCHIO, ROSANNA; STEENWIJK, HAN; JOZIĆ, ŽELJKO; VAJS VINJA, NADA. 2012. Digitalna obradba rukopisnoga rječnika *Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico, e latino* Ivana Tanzlinghera Zanottija (1651. – 1732.). *Filologija* 58. 19–38.

DAMJANOVIĆ, STJEPAN; JURČEVIĆ, IVAN; KUŠTOVIĆ, TANJA; KUZMIĆ, BORIS; LUKIĆ, MILICA; ŽAGAR, MATEO. 2004. *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik*. Matica hrvatska. Zagreb.

Gabrić-Bagarić, Darija. 2011. Leksikograf Jakov Mikalja. U: Mikalja, Jakov. *Blago jezika slovionskoga (1649./1651.)*. *Transkripcija i leksikografska interpretacija*. Autorica koncepcije i uvodne studije Darija Gabrić-Bagarić. Priredile: Darija Gabrić-Bagarić, Marijana Horvat, Ivana Lovrić Jović, Sanja Perić Gavrančić. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb. 933–1100.

HORVAT, MARIJANA; RAMADANOVIĆ, ERMINA. 2012. O složenicama i sraslicama (na primjerima iz Voltičeva *Ričoslovnika*). *Filologija* 58. 133–161.

HORVAT, MARIJANA; RAMADANOVIĆ, ERMINA. 2012. *Jezikoslovni priručnik Blaža Tadijanovića Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik (1761.)*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

JONKE, LJUDEVIT. 1949. „*Dikcionar*” Adama Patačića: studija iz hrvatske kajkavske leksikografije. Poseban otisak iz 275. knjige *Rada JAZU*. JAZU. Zagreb.

KAŠIĆ, BARTOL. 1993. *Ritual rimski*. Pretisak knjige iz 1640. Kršćanska sadašnjost – Zavod za hrvatski jezik Hrvatskog filološkog instituta. Zagreb.

MIKLOSICH, FRANZ. 1862–1865. *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*. Guilelmus Braumueller. Vindobonae.

1880–1976. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–XXIII. JAZU. Zagreb. (= AR)

STULLI, JOAKIM. 1801. *Lexicon Latino-Italico-Illyricum*. A–L i L–Z. Budimpešta.

TUKSAR, STANISLAV. 1980. Hrvatska glazbena terminologija u *Blagu jezika slovinskoga* (1649–1651) Jakova Mikalje. *Arti musices* 11/1. 5–35.

TUKSAR, STANISLAV. 1992. *Hrvatska glazbena terminologija u razdoblju baroka: nazivlje glazbala i instrumentalne glazbe u tiskanim rječnicima između 1649. i 1742. godine*. Hrvatsko muzikološko društvo – Muzički informativni centar KDZ. Zagreb.

TUKSAR, STANISLAV. 2016. Misao o glazbi u autora podrijetlom iz hrvatskih povijesnih zemalja u tiskom objavljenim djelima 16. i 17. stoljeća. *Filozofska istraživanja* 36/2. 273–287.

<http://www.treccani.it/vocabolario/dizionario/>, pristupljeno 22. svibnja 2018.

Music terminology in Croatian pre-standard dictionaries

Abstract

Although some research on Croatian music terminology in old Croatian dictionaries has already been conducted (e.g. papers by the musicologist Stanislav Tuksar *Croatian music terminology in Blago jezika slovinskoga (1649–1651)* by Jakov Mikalja, 1980, *Baroque Croatian music terminology: terminology of instruments and instrumental music in dictionaries printed between 1649 and 1742*, 1992), this paper has a different approach and focuses on linguistic aspects of music terminology in pre-standard dictionaries. Thus, the data is analyzed according to linguistic features mainly focusing on the phonological and word-formation features of the selected examples. The origin of the terms and the ways of adaptation of foreign terms are analyzed as well as the occurrence of certain terms and their status in the language of writers (on the bases of the comparison with tokens from *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* JAZU). The analysis focuses on the polysemy of general language words and metaphorization, e.g. the terminologization of general language words in certain contexts (e.g. *udarati u egedu*). The research is based on these dictionaries: *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et ungaricae* (1595) by Faust Vrančić, *Blago jezika slovinskoga* (1649/1651) by Jakov Mikalja, manuscript dictionary *Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino* (the end of the 17th and the beginning of the 18th centuries) by Ivan Tanzlingher Zanotti, *Dizionario italiano, latino, illirico* (1728) by Ardelio Della Bella, *Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik* (1761) by Blaž Tadijanović, and *Ričoslovník (Vocabolario – Wörterbuch) illiričkoga, italijanskoga i nimačkoga jezika* (1803) by Josip Voltić. A brief commentary

on the manuscript dictionary *Dictionarium Latino-Illyricum et Germanicum* (between 1772 and 1779) by Adam Patačić is presented in a separate chapter.

The aim of the research is to contribute to the comprehension of the development of Croatian music terminology and to study the continuity of the Croatian pre-standardization music terminology.

Ključne riječi: hrvatski dopreporodni rječnici, hrvatsko glazbeno nazivlje

Keywords: Croatian pre-standard dictionaries, Croatian music terminology